

A Conceptual Metaphor Analysis of “Science” and “Reason” in the Mystical Poetry of Allameh Hassan Zadeh Amoli

Parivash Behbahani Nejad¹ Baha'odin Eskandari²

1. PhD student in Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Qom, Qom, Iran. Email: parivashbehbahani@gmail.com
2. Associate Professor of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Qom, Qom, Iran. Email: bahaeddineskandari@gmail.com

Article Info	ABSTRACT
Article type: Research Article Article history: Received 04 Dec 2025 Received in revised form 24 Dec 2025 Accepted 12 Jan 2026 Published online 04 Apr 2026 Keywords: Practical mysticism, Conceptual metaphor, Science, reason, Allameh Hassan Zadeh Amoli.	In the cognitive science of language, metaphor is not merely seen as an aesthetic ornament; it functions as an instrumental cognitive device by which abstract conceptual domains are apprehended through grounding in more concrete, perceptible areas. Consequently, examining a text's metaphors can illuminate intratextual relations and the meanings the author intends to convey. Mystical poetry often employs enigmatic language, and metaphor analysis provides a pathway to decipher underlying concepts. This study investigates the figurative representation of two concepts—Science (علم) and Reason (عقل)—in the poetry of Allama Hasan-zadeh Amoli (RA). Adopting a descriptive-analytical approach, data collection was conducted through library methods. Specifically, the entire Diwan of the eminent poet, comprising over five thousand couplets, was examined. Verses in which Science and Reason occur were selected and analyzed within the framework of Lakoff and Johnson's theory of conceptual metaphor (2003). The results indicate that the concept of Science, expressed through metaphors such as “science is light” and “science is water,” exhibits the greatest frequency and is construed as both a guiding and vital principle. By contrast, metaphors of Reason are more closely associated with notions of “guidance,” usefulness, and perplexity, suggesting that, in the poet's view, reason is a decisive, enabling concept that, on its own, remains insufficient without guidance.
Cite this article: Eskandari, B., Behbahani Nejad, P. (2026), A Conceptual Metaphor Analysis of “Science” and “Reason” in the Mystical Poetry of Allameh Hassan Zadeh Amoli. <i>Rhetoric and Grammar Studies</i>, 16 (1). 1-19. DOI: https://doi.org/10.22091/jls.2026.14332.1747	
	© The Author(s) DOI: 10.22091/jls.2026.14332.1747 Publisher: University of Qom

Introduction

In traditional scholarship, metaphor was primarily understood as a rhetorical ornament, until Lakoff and Johnson, in the late twentieth century, introduced a radically new perspective on the nature of metaphor. Their theory of conceptual metaphor, a foundational framework within cognitive linguistics, was first articulated in *Metaphors We Live By* (1980) and subsequently refined in their later works. This theoretical paradigm has exerted significant influence not only on cognitive linguistics but also on various cognitive and social sciences, including cognitive psychology and anthropology. From the cognitive-linguistic standpoint, metaphor entails understanding one conceptual domain through the structure of another; its essence lies in grasping an experience in terms of a different, often more concrete, experiential domain (Lakoff & Johnson 2003: 84).

Within this framework, metaphor extends far beyond lexical or syntactic expressions and is therefore not restricted to literary embellishment. Rather, it constitutes a cognitive and linguistic process through which cultural models are shaped in the mind, enabling human beings to conceptualize and comprehend phenomena. The core function of conceptual metaphor is thus to render abstract notions tangible and intelligible. Conceptual metaphors accomplish this by systematically mapping elements from a concrete, embodied source domain onto an abstract target domain. Cognitive linguists maintain that metaphor is not confined to language; it permeates human thought and action. Lakoff and Johnson (2003) classify conceptual metaphors into three major categories: orientational, ontological, and structural. Orientational metaphors structure concepts via spatial orientations such as up–down or near–far. Ontological metaphors arise from human experience with physical objects and entities and are further divided into entity and substance metaphors, container metaphors, and personification metaphors. Ontological metaphors, compared to structural ones, impose a less elaborate cognitive organization on the target domain. Structural metaphors, in contrast, allow speakers to understand a target concept A by importing the elaborate structure of a source concept B.

In the fields of religion and mysticism, metaphor plays an indispensable role in articulating abstract concepts such as faith, death, or the soul. Tillich (1375/1996: 39) argues that the repeated use of metaphor in Eastern philosophy and mysticism acquires epistemic and cognitive functions, such that even poetic, narrative, and allegorical articulations of mystical experience depend crucially on metaphorical structuring. Thus, analyzing metaphors employed in religious and mystical texts enables scholars to discern authors' conceptualizations of intangible notions and to extract interpretive principles grounded in these conceptual patterns.

Among the abstract notions central to mystical discourse is *elm*, which appears in two opposed senses: discursive, learned knowledge versus divinely infused knowledge (*elm ladunni*). A second key concept is *reason* (*'aql*), to which mystics attribute multiple ranks and functions, believing that through spiritual progression the human being ascends to higher degrees of rational and ontological realization. Allameh Hassan Zadeh Amoli, a preeminent contemporary mystic, devoted considerable attention to these two concepts in his works. The present study analyzes the conceptual metaphors of *elm* and *reason* in his poetry within the theoretical framework of cognitive linguistics, seeking to answer the following questions:

First: Through which metaphors is *elm* conceptualized in the poetry of Allameh Hassan Zadeh Amoli?

Second: Through which metaphors is *reason* conceptualized in his poetry?

Materials and Methods

This study adopts a descriptive–analytical methodology and relies on library-based data collection. The units of analysis consist of couplets referencing *elm*, *reason*, or semantically related expressions. The data were extracted from the *Diwan* of Allameh Hassan Zadeh Amoli, compiled by Seyyed Saeed Hashemi and published by Alef-Lam-Mim Press, containing more than five thousand verses. The entire corpus was first examined in full, after which verses containing metaphors pertinent to the two conceptual domains were selected for detailed analysis.

A substantial body of scholarship has examined conceptual metaphors from a cognitive-linguistic perspective. Among these, Mobaraki et al. (2023) investigated conceptual metaphors of presential knowledge (*elm huzuri*) in Ibn Sīnā's thought, identifying two dominant metaphors: "presential *elm* is seeing" and "presential *elm* is light." In the metaphor of seeing, three elements—the viewer, the viewed object, and the relational act of perception—are central; in the metaphor of light, the illuminating source and the illuminated object form the primary structure. Because *elm* constitutes one of the core variables of the present study, these findings bear direct relevance to its analytical considerations.

Another significant contribution is the study by Karimi Noughipour et al. (2020), which examined metaphors of *reason* in Islamic narrations. They concluded that the most salient metaphorical source domains for *reason* include light and illumination, wealth and capital, self-sufficiency, generosity, blessing, beauty and adornment, guidance, authority, cultivation, healing, friendship, and relief. These metaphors, emerging from the interaction of source and target image schemas, enhance cognitive plausibility and facilitate the effective communication of doctrinal teachings. Since their work treats *reason* explicitly as a conceptual variable, its insights inform the comparative dimension of the present research.

Research Findings

The findings reveal that ontological metaphors of substance play a predominant role in the conceptualization of elm in Amoli's poetry. Here, elm is depicted as a vital substance necessary for human life and survival, mapped onto domains such as water, nourishment, and medicine. Light, understood universally as an agent of illumination and guidance, also serves as a major source domain for elm. Additionally, through personification metaphors, elm is portrayed as a human-like entity limited in its ability to traverse the spiritual path, incapable of attaining the destination unaided—thus standing in contrast to love. Amoli situates reason on a higher plane than elm. Consequently, substance metaphors are absent from its metaphorical structuring, while personification metaphors appear with remarkable frequency.

Discussion of Results and conclusion

In response to the first research question, the analysis indicates that the poet's notion of constructive, life-giving, and illuminating elm is not discursive or acquired knowledge. He explicitly distinguishes between formal, scholastic knowledge and intuitive, divinely bestowed elm. The former, in his view, can mislead, whereas the latter constitutes a profound and weighty responsibility borne only by individuals of great spiritual capacity. These findings resonate with those of Mobaraki et al. (2023), who argue that Ibn Sīnā conceptualizes presential elm through metaphors of sight and light, contrasting it with mere intellectual abstraction. Thus, for both thinkers, elm is metaphorically framed as a radiant and guiding light.

Regarding the second research question, the analysis suggests that in Amoli's poetry, Reason is depicted as a figure whose positive attributes outweigh its limitations. These results partially align with Karimi Noughipour et al. (2020), who similarly note that reason is conceptualized as an illuminating agent. For Ibn Sīnā, the enlightening capacity of elm depends on reason; whereas for Allameh Hassan Zadeh Amoli, the cosmos is guided along its existential journey through the dual lights of reason and love.

بررسی استعاره‌های مفهومی «علم» و «عقل» در اشعار عرفانی علامه حسن‌زاده آملی

پریوش بهبهانی‌نژاد^۱ بهاء‌الدین اسکندری^۲

۱. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه قم، قم، ایران. رایانامه: bahaeddineskandari@gmail.com

۲. دانشیار زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه قم، قم، ایران. رایانامه: parivashbehbahani@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۹/۱۳ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۱۰/۰۳ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۰/۲۲ تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۱/۱۵	زبان‌شناسی شناختی شاخه‌ای از زبان‌شناسی است که استعاره مفهومی و طرح‌واره‌های تصویری در یکی از حوزه‌های مطالعاتی آن، یعنی معنی‌شناسی، شکل گرفته است. در استعاره مفهومی، نظام مفهومی و الگوهای استعاره‌سازی حائز اهمیت‌اند. این الگوها از حوزه‌هایی همچون تاریخ، اسطوره، دین، عرفان و در بیانی کلی‌تر، از فرهنگ گرفته می‌شوند؛ به عبارتی دیگر، در زبان‌شناسی شناختی، نقش استعاره به زیبایی‌آفرینی محدود نیست؛ بلکه ابزاری شناختی در نظر گرفته می‌شود که از طریق آن، یک حوزه مفهومی انتزاعی از طریق حوزه‌های مفهومی ملموس ادراک می‌شود؛ به این ترتیب، با بررسی استعاره‌های یک متن، می‌توان به روابط درون‌متنی و معنای دلخواه پدیدآورنده آن پی برد. آثار عرفانی در قالب شعر، زبانی رمزآلود دارند و مطالعه استعاره‌ها راهی برای رمزگشایی مفاهیم است. پژوهش پیش‌رو، بازنمایی استعاره‌های دو مفهوم علم و عقل را در اشعار علامه حسن‌زاده آملی (ره) بررسی می‌کند. روش پژوهش، توصیفی-تحلیلی بوده و گردآوری داده‌ها به شیوه کتابخانه‌ای انجام شده است؛ به این ترتیب که کل دیوان اشعار این عالم شاعر، شامل بیش از ۵ هزار بیت، مطالعه شده است. ابیاتی که در آن‌ها مفاهیم علم و عقل به کاررفته، انتخاب و در چهارچوب نظریه لیکاف و جانسون (۲۰۰۳) تحلیل شده است. براساس نتایج، مفهوم علم در قالب استعاره‌های «علم نور است» و «علم آب است» بیشترین فراوانی را داشته؛ به هدایت‌گر و حیاتی‌بودن این مفهوم تعبیر می‌شود. استعاره‌های عقل بیشتر با مفاهیم «هدایت‌گری»، «سودمندی» و «درماندگی» ارتباط داشته که نشان می‌دهد در نگاه شاعر، عقل مفهومی راه‌گشا، اما به‌تنهایی ناکارآمد است.
کلیدواژه‌ها: عرفان عملی، استعاره مفهومی، علم، عقل، علامه حسن‌زاده آملی.	

استناد: اسکندری، بهاء‌الدین و بهبهانی‌نژاد، پریوش. (۱۴۰۵). «بررسی استعاره‌های مفهومی «علم» و «عقل» در اشعار عرفانی علامه حسن‌زاده آملی».

پژوهش‌های دستوری و بلاغی. دوره ۱۶. شماره ۱. صص: ۱۹-۱. <https://doi.org/10.22091/jls.2026.14332.1v7v>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه قم

۱) مقدمه

پرداختن به استعاره سابقه‌ای طولانی دارد و به یونان باستان برمی‌گردد، آنجا که ارسطو در بوطیقای خویش آن را در کانون توجه قرار داد. ارسطو به استعاره به‌عنوان شگردی بلاغی توجه کرد. افلاطون استعاره را حاصل خلاقیت در زبان دانست و از متفکران مسلمان، جرجانی استعاره را مجازی استوار بر پایه تشابه معرفی کرد (صفوی، ۱۳۹۰: ۲۶۶). در اواخر قرن بیستم، لیکاف و جانسون، برخلاف نگاه سنتی، که استعاره در شکل بلاغی توجه ادیبان را برانگیخته بود، تصویری تازه از آن ارائه دادند. از دیدگاه زبان‌شناسی شناختی، استعاره فراتر از واژه‌ها یا جمله‌هاست؛ بنابراین، به آرایه‌ای ادبی محدود نیست. در این رویکرد، استعاره فرآیندی ذهنی و زبانی است که با ایجاد الگویی فرهنگی در ذهن، موجب شناخت و درک پدیده‌ها می‌شود؛ به عبارتی دیگر، کارکرد استعاره مفهومی عینی و فهم‌پذیر کردن مفاهیم انتزاعی است؛ به این ترتیب که استعاره‌های مفهومی با الگوبرداری نظام‌مند از عناصر معنایی حوزه‌ای عینی و ملموس از تجربیات بشر، شناخت و درک مفاهیم انتزاعی را تسهیل می‌کند. در باور زبان‌شناسان شناختی، استعاره به حوزه زبان نیز محدود نیست؛ بلکه حوزه اندیشه و عمل بشر را در بر گرفته است. بارسلونا (۱۳۹۰: ۱۰) استعاره را سازوکاری می‌داند که از طریق آن یک قلمروی تجربی به‌طور تقریبی، بر قلمروی تجربی دیگر نگاشت می‌شود.

در حیطه دین و عرفان برای بیان مفاهیم انتزاعی همچون ایمان، مرگ، نفس و مانند آن، استعاره‌ها بسیار کاربرد دارند. تیلش (۱۳۷۵: ۳۹) معتقد است استفاده مکرر از استعاره‌ها در قلمرو فلسفه و عرفان شرقی، کارکردی شناختی و ادراکی یافته است؛ تا آنجا که، حتی در قلمرو شعر، حکایت و داستان‌های عرفانی نیز صورت‌بندی ادراک و بیان تجربه عارفانه به کمک استعاره صورت می‌گیرد؛ از این رو، با بررسی استعاره‌های به‌کاررفته در متون و اشعاری، که بن‌مایه دینی و عرفانی دارند، می‌توان نوع نگرش پدیدآورنده در باره مفاهیم ناملموس را شناخت و بر آن اساس، برخی از دستورالعمل‌ها را استخراج کرد.

یکی از مفاهیم انتزاعی توجه‌برانگیز در عرفان «علم» است که دو معنای مقابل هم دارد: واژگان و اصطلاحات آموختنی، در مقابل علم لدنی. به باور عرفا، نفس ناطقه انسانی دم‌به‌دم از دو قوه علم و عمل توسعه و اشتداد و ترقی وجودی می‌یابد و گوهری نورانی می‌شود. از طرفی، دانایی را مفهومی غیر از دارایی ذوقی و شهودی می‌دانند.^۱ «عقل» مفهوم دیگری است که توجه عارفان را برانگیخته و برای آن مراتب، درجات و کاربردهایی متصور شده و بر این باورند که آدمی در سیر تکاملی و سفر در عوالم هستی، به مقام عقل عروج می‌کند و ارتقا می‌یابد و نفوسی که ناقص‌اند، با تحصیل سرمایه قوی و در حد خودشان عقلی، مرتبه‌ای از مراتب عقل می‌شوند.^۲

مرحوم علامه حسن‌زاده آملی از معدود عالمان دین است که هم در ترجمه ادبیانه متون کهن، همچون ترجمه باب‌هایی از کلیله و دمنه که پیش‌تر ترجمه نشده بوده است، دستی توانا داشتند؛ هم خود، عارفی بوده که در این زمینه آثاری ادبی را به نظم و نثر پدید آورده است. وی در آثار خویش به دو مفهوم موردنظر این مقال پرداخته است. نویسنده

۱. حسن‌زاده آملی، شرح مصباح‌الانس، ص ۴۲۱.

۲. حسن‌زاده آملی، انسان و قرآن، ص ۱۲۶.

۳. حسن‌زاده آملی، اتحاد عاقل و معقول، ص ۴۹۴.

۴. حسن‌زاده آملی، دروس شرح اشارات و تنبیهات ابن‌سینا، نمط سوم، بخش دوم، ص ۸۶۹.

این مقاله، با تحلیل استعاره‌های مفهومی علم و عقل در دیوان اشعار علامه حسن‌زاده آملی در چهارچوب نظری زبان‌شناسی شناختی در پی پاسخ به پرسش‌های زیر است:

الف- علم در اشعار علامه حسن‌زاده آملی با کدام استعاره‌ها مفهوم‌سازی شده است؟

ب- عقل در اشعار علامه حسن‌زاده آملی با کدام استعاره‌ها مفهوم‌سازی شده است؟

۲) پیشینه پژوهش

مطالعات چشمگیری درباره استعاره‌های مفهومی در چهارچوب زبان‌شناسی شناختی انجام شده است. از پژوهش‌هایی که روی استعاره‌های مفهومی در اشعار و متون فلسفی، عرفانی و دینی انجام شده، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- محمص و رضازاده (۱۴۰۳) به بررسی حوزه‌های مبدأ استعاره‌های مفهومی ایمان و کفر در قرآن کریم پرداخته‌اند. براساس نتایج درجه بالایی از نظام‌مندی در استعاره‌های زبانی ایمان و کفر وجود داشته است. تجربه بی‌واسطه و آشنایی کامل انسان با حوزه‌های مبدأ اعضای بدن و سلامتی در مقابل بیماری، سبب شده تا این حوزه‌ها بسامد بیشتری برای مفهوم‌سازی ایمان و کفر داشته باشند؛
- لاله‌زاری و همکاران (۱۴۰۳) استعاره مفهومی نور را در دفتر اول مثنوی بررسی کرده‌اند. نتایج حاکی از آن است که نور به‌مثابه انسانی کامل، خورشید، ماه، خوراک و ... نمود داشته و مولانا با این انگاره مفهومی، که جهان ملکوت نور مطلق است، نور محض را به‌مثابه بینایی، شنوایی و چراغ؛ همچنین، وسیله‌ای برای تبیین مقوله فنا و بقا برشمرده است؛
- نافلی شهرستانی و آقاحسینی (۱۴۰۲) کلان‌استعاره‌ها و خرده‌استعاره‌های مفهومی جان را در مثنوی معنوی تحلیل کرده و چهار کلان‌استعاره را شناسایی کرده‌اند. براساس نتایج، کلان‌استعاره‌های «جان موجودی زنده است»، «جان مکان است»، «جان شیء است» و «جان منبع روشنایی است» درباره مفهوم جان به‌دست آمده که از آن‌ها ۱۱۴ استعاره مفهومی خردتر نمود یافته است؛
- مبارکی و همکاران (۱۴۰۲) استعاره‌های مفهومی علم حضوری را در اندیشه ابن‌سینا بررسی کرده‌اند. براساس نتایج، دو استعاره «علم حضوری، دیدن است» و «علم حضوری، اشراق است»، به‌دست آمده که در استعاره دیدن، سه عنصر بیننده، شیء دیده شده و نسبت میان آن‌ها حائز اهمیت است. در استعاره اشراق هم دو عنصر تابنده و شیء مستنیر وجود دارد. این مقاله در تحلیل داده‌های پژوهش مورد استناد و تطبیق قرار گرفت؛
- محمدی و همکاران (۱۴۰۲) استعاره‌های مفهومی در حوزه عرفان و هنر را با تأکید بر ترکیبات اسمی و عناصر نمادین بررسی کرده و چنین نتیجه گرفته‌اند که استعاره ساختاری پربسامدترین استعاره مفهومی در اصطلاحات عرفانی است. عارفان تمایل بیشتری به کاربرد معانی استعاری برای تولید و درک اسم‌های مرکب در حوزه عرفان دارند. به گمان آنان، استعاره توانمندترین ابزار زبانی در بیان شناخت عارفانه از هستی است که برای بیان معانی پیچیده، مبهم، عمیق و گاه، ناگفتنی به کار گرفته می‌شود؛
- حسینی و محمص (۱۴۰۱) استعاره مفهومی جبل را در قرآن کریم بررسی کرده و نتیجه گرفته‌اند که در آیه‌ای، جبل همچون عهد و ذمه‌ای برعهده طرفین متوسل شده به آن است. در آیه‌ای دیگر، به عنوان جهت

بالا جایگاه ارزشمندی را مفهوم سازی می‌کند؛ در گونه دیگر، ظرف نزدیکی بیان شده که نشان از قرب باری تعالی به بنده دارد. قرآن با این بیانات استعاری، گونه متفاوتی از تدبر و اندیشه را به جهانیان عرضه کرده و مفاهیم متعالی را در قالب امور ساده و با بیانی روان برای بشر بازگو می‌کند؛

- بختیاری‌نسب و محمودی (۱۴۰۰) استعاره‌های مفهومی عشق را در سوانح العشاق غزالی بررسی کرده‌اند. بررسی‌ها گویای این است که «پیوند» مهم‌ترین مفهوم متن است که با عشق درک می‌شود؛ سپس، عشق با حوزه‌های مفهومی مرغ، آینه، گیاه، اشتقاق، خورشید، پادشاه و ویرانی درک می‌شود. از میان این‌ها، ویرانی نقش ویژه‌ای دارد؛ زیرا این مفهوم برای درک غایت عشق، یعنی فنا، نیز به کار می‌رود؛
- امین افشار و همکاران (۱۴۰۰) استعاره‌های مفهومی و عرفانی را در جزء اول قرآن و دفتر اول مثنوی مولوی به لحاظ تطبیقی تحلیل کرده‌اند. براساس نتایج استعاره‌های مفهومی به کاررفته در جزء اول قرآن کریم درباره موضوعاتی از قبیل زندگی دنیوی، راهنمایی بشر و تأثیرپذیری دل می‌باشند. در مثنوی نیز استعارات مفهومی در حیطه مفاهیم عرفانی در راه رسیدن به معشوق اصلی است و با مفاهیم عشق، آتش، دل و نی ارتباط دارند؛

- نورمحمدی کمال (۱۴۰۰) استعاره مفهومی بت را در عرفان اسلامی با زیبایی‌شناسی روح هگل مقایسه کرده است. براساس نتایج عرفا، به‌ویژه ابن عربی، از استعاره مفهومی بت استعاره‌زدایی کرده‌اند؛ درحالی‌که، این نظریه در زمان آن‌ها مطرح نشده است. ازطرفی، بررسی آثار هگل نشان‌دهنده که این متفکر غربی به‌طور مستقیم و غیرمستقیم، تحت تأثیر آرای متفکران اسلامی بوده است و یکی از شباهت‌های نظرهای وی با عرفایی چون ابن عربی، بحث زیبایی‌شناسی وی در باب مجسمه‌سازی و در نتیجه، بت‌پرستی میان یونانیان باستان بوده است؛

- زمانی و خادمی (۱۴۰۰) کارکرد استعاره‌های مفهومی وحدت وجود را در غزلیات شاه‌نعمت‌الله‌ولی بررسی کرده و نتیجه گرفته‌اند که شخص‌انگاری (انسان، انسان کامل، پیامبر)، شیء‌شدگی (آینه، جام، زر، گنج) و عناصر هستی (دریا، آب، نور و آفتاب) از پربسامدترین استعاره‌های هستی‌شناختی وحدت وجود در غزلیات شاه‌نعمت‌الله‌ولی است که ریشه در باورهای اسطوره‌ای و دینی دارد. در استعاره‌های ساختاری نیز عدد یک، معنی، باطن، حقیقت و ذات از مهم‌ترین استعاره‌های وحدت وجود هستند و از بین استعاره‌های جهتی نیز درون و بالا بسامد بیشتری دارند؛

- کریمی‌نوقی‌پور و همکاران (۱۳۹۹) استعاره مفهومی عقل را در روایات بررسی کرده و نتیجه گرفته‌اند که مهم‌ترین حوزه‌های مفهومی عقل در روایات شامل نور و روشنائی، سرمایه و ثروت، بی‌نیازی، بخشش، نعمت، زیبایی و آراستگی، هدایت‌گری، قدرت و فرماندهی، آبادانی، درمانگری، دوستی و گشایش است که با ترکیب طرح‌واره‌های تصویری حاصل از دو حوزه مبدأ و مقصد، نام شناختی هدفمند و روشنگرانه را در بافتی استعاری و درک‌پذیر ارائه‌داده و سبب باورپذیری، تمرکز و انتقال هر چه بهتر آموزه‌ها شده است. پژوهش کریمی و همکاران، که به مفهوم عقل، به‌عنوان یکی از مفاهیم تحلیل‌شده در مقاله پیش‌رو توجه کرده، به دلیل یافته‌ها، در جمع‌بندی نتایج حاصل از داده‌های این پژوهش تأمل‌برانگیز است؛

- عبدی چاری و هدایتی عزیزی (۱۳۹۹) استعاره مفهومی آیات مربوط به قیامت را در قرآن مجید بررسی کرده‌اند. براساس نتایج، قرآن کریم با توجه به نامأنوس و غیر محسوس بودن جهان پس از مرگ، از قالب و ابزار زبان به صورت استعاره‌ای برای فهم بیشتر این واقعه استفاده کرده است. نکته حائز اهمیت اینکه در آیات دارای استعاره مفهومی در انواع مختلف، استعارات مربوط به قیامت کبری فراوانی بیشتری دارد و نوع هستی‌شناختی آن بیشترین واژگان را شامل شده است؛
- داودی و بهارزاده (۱۳۹۷) استعاره مفهومی بهشت را در خطبه‌های نهج البلاغه بررسی کرده‌اند. نتایج حاکی از آن است که در خطبه‌های نهج البلاغه بیشتر از حوزه‌های مبدأ «مکان» و «باغ سبز» برای بیان مفهوم بهشت اخروی از بیرون استفاده شده است؛
- محمدیان و فرحانی‌زاده (۱۳۹۷) استعاره مفهومی شادی را در دیوان شمس بررسی کرده‌اند. براساس نتایج مولانا در دیوان شمس برای تبیین بسیاری از ویژگی‌های شادی از حوزه‌های اشیا، جانور، خوراک، گیاه و بازار مدد جسته و توانسته است این مفهوم انتزاعی را ملموس و عینی جلوه دهد. احساس شادی در نظام فکری مولانا چیزی دیدنی، لمس کردنی، چشیدنی، شنیدنی و تا حدودی بوییدنی است؛
- هاشمی (۱۳۹۲) زنجیره‌های استعاره‌ی محبت را در تصوف بررسی و دیدگاه صوفیه از قرن دوم تا ششم هجری براساس نظریه استعاره مفهومی را تحلیل کرده است. براساس نتایج استعاره‌پردازی‌های صوفیان از همان ابتدا، بیانگر دو دیدگاهی است که درواقع، برخاسته از دو استعاره اصلی است: خداوند سلطان است و خداوند محبوب است.

بااین حال، در زمینه بحث شده در این مقاله کاری نه به صورت مقاله، نه در قالب کتاب و نه در چهارچوب پایان‌نامه و رساله مشاهده نشد.

(۳) چهارچوب نظری پژوهش

برای تحلیل داده‌های این پژوهش با رویکرد زبان‌شناسی شناختی، چهارچوب نظریه «استعاره مفهومی» (The conceptual theory of metaphor: CMT) انتخاب شده است. زبان‌شناسی شناختی، مکتبی به نسبت جدید در زبان‌شناسی و از بدیع‌ترین رویکردها به مطالعه زبان و تفکر است. این مکتب در حوزه مدرن مطالعات میان‌رشته‌ای، که به عنوان علوم شناختی شناخته می‌شود، ظهور کرده است و یک جنبش یا یک اقدام مهم نامیده می‌شود؛ زیرا محدود به یک نظریه خاص نیست. در عوض، رویکردی است که مجموعه‌ای مشترک از اصول راهنما، فرضیات و دیدگاه‌ها را اتخاذ کرده است. زبان‌شناسان شناختی بر این باورند که زبان منعکس‌کننده الگوهای تفکر است؛ بنابراین، مطالعه زبان به معنای مطالعه الگوهای مفهوم‌سازی تلقی می‌شود و مهم‌ترین وجه تمایز زبان‌شناسی شناختی با دیگر رویکردهای مطالعه زبان این است که در آن فرض می‌شود زبان منعکس‌کننده برخی از ویژگی‌های اساسی و ویژگی‌های طراحی ذهن انسان است.

زبان‌شناسان شناختی، دانش زبانی را بخشی از شناخت انسان می‌دانند و بر این باورند که انسان‌ها در دریافت تجربیات جسمانی و زیستی، اشتراکاتی دارند. پس، مبانی شناخت در ذهن آن‌ها نیز یکسان است و درواقع، این الگوهای مشترک ذهنی‌اند که به زبان شکل می‌دهند. تمایز اصلی رویکرد زبان‌شناسان شناختی با دیگران در نحوه توجه به

معناست، آن‌ها معتقدند که «ما مفاهیم انتزاعی را از طریق مفاهیم عینی، که در ذهنمان سازمان‌بندی شده‌اند، بیان می‌کنیم؛ به عبارت دیگر، درک مفاهیم ناملموس و غیرعینی از طریق تجربه‌ها و مفاهیم ملموس و عینی امکان‌پذیر است؛ به همین دلیل، انسان در زمینه پدیده، موقعیت یا مفهومی که قادر به تجربه کردن آن نیست، نمی‌تواند صورت زبانی مربوط به آن را ساخته و بیان کند؛ بنابراین، درک چنین موقعیت‌ها یا مفاهیمی گاه دشوار است» (گندم‌کار، ۱۳۸۸: ۲۰).

نظریه استعاره مفهومی، که یکی از نظریات زبان‌شناسی شناختی است، نخستین بار در کتاب «استعاره‌هایی که با آن زندگی می‌کنیم» تألیف لیکاف و جانسون (۱۹۸۰) مطرح شد و در تألیفات بعدی آنان تحول یافته، رو به کمال نهاد. این نظریه هم در زبان‌شناسی شناختی و هم در علوم شناختی و اجتماعی، مانند روان‌شناسی شناختی و مردم‌شناسی، تأثیرگذار بوده است. در زبان‌شناسی شناختی، استعاره فهم یک حوزه مفهومی بر حسب حوزه مفهومی دیگر است و ماهیت آن درک تجربه چیزی در چهارچوب چیز دیگر است (لیکاف و جانسون ۲۰۰۳: ۸۴).

به اعتقاد لیکاف و جانسون (۲۰۰۳: ۳۰)، استعاره در ذهن رخ می‌دهد و یکی از ابزارهایی است که ذهن انسان برای مفهوم‌سازی جهان، پدیده‌ها، اشیا و تجربه‌های خود از آن بهره می‌برد. نظام مفهومی تعیین‌کننده باورها، اعتقادات و ذهنیات افراد نسبت به خودشان، تجربه‌هایشان از جهان و پدیده‌های آن است. این نظام، از انتزاعی‌ترین تا ملموس‌ترین امور را شامل می‌شود و از آنجاکه استعاره بخش جدایی‌ناپذیر نظام مفهومی انسان است، در همه ابعاد زندگی و نمودهای تفکر او بروز می‌یابد. استعاره در زبان روزمره، ادبیات، رؤیا، اسطوره‌ها، علوم، تاریخ، اعمال و رفتار، واقعیت‌های اجتماعی، نهادهای اجتماعی و مانند آن واقعیات موجود را تغییر داده و واقعیت‌های جدید را می‌سازد (همان، ۱۴۴).

کوچش (۲۰۱۰: ۷۹) استعاره مفهومی را در فرمول «الف ب است» گنجانده و معتقد است که «ب» طبق این فرمول، در استعاره یک حوزه هدف مانند «الف» با حوزه مبدأ «ب» درک می‌شود، اما این فرمول‌بندی برای بیان آنچه در استعاره‌های مفهومی رخ می‌دهد، ناکافی است. در استعاره‌های ساختاری، آنچه رخ می‌دهد این است که کل مفهوم هدف براساس کل مفهوم مبدأ درک می‌شود؛ باین حال، «الف» نمی‌تواند همان «ب» باشد. استعاره مفهومی ساختاری به وسیله مجموعه‌ای از نگاشت‌ها بین مبدأ و هدف ایجاد می‌شود، اما این نگاشت‌ها جزئی هستند؛ به طوری که، فقط بخشی از مفهوم «ب» روی هدف «الف» نگاشته می‌شود و فقط بخشی از هدف «الف» در نگاشت‌ها از «ب» دخیل است. به اعتقاد وی، (همان: ۵۱-۵۲) برخی استعاره‌ها ممکن است در تمام متن ادبی حضور داشته باشند؛ بدون اینکه به سطح بیابند. آنچه گاهی در سطح بروز می‌یابد، خرده‌استعاره‌ها (micrometaphore) هستند که در زیر آن‌ها یک کلان‌استعاره (Magametaphore or extended mataphore) وجود دارد؛ به عنوان مثال، نسبت دادن برخی از ویژگی‌های انسانی، مانند کوری یا خفه شدن، به یک شهر هنگام شب، می‌تواند براساس یک کلان‌استعاره در متن نمود پیدا کند: خواب معلولیت است؛ بنابراین، تاریکی را کوری و سکوت را خفگی در نظر می‌گیرند.

لیکاف و جانسون (۲۰۰۳) انواع استعاره‌های مفهومی را به سه دسته جهت‌ی (Orientational Metaphore)، هستی‌شناختی (Ontological Metaphore) و ساختاری (Structural Metaphore) تقسیم کرده‌اند. در اینجا نگاهی کوتاه می‌اندازیم به سه نوع استعاره مفهومی جهت‌ی، هستی‌شناختی و ساختاری:

الف) استعاره‌های جهت‌ی

استعاره‌های جهت‌ی، آن دسته از استعاره‌ها هستند که مفاهیم را براساس جهت‌گیری فضایی، مانند بالا و پایین، دور و نزدیک سازمان‌دهی و مفهوم‌سازی می‌کنند. کارکرد استعاره‌ی این جهت‌گیری‌های فضایی ناشی از این واقعیت است که

بدن انسان مکان‌مند است و عملکرد جسم انسان با کارهایی که در محیط بیرون انجام می‌دهد، یکسان است (لیکاف و جانسون، ۱۹۸۰: ۱۴).

استعاره‌های جهتی در سازمان‌دهی دودسته از مفاهیم ایفای نقش می‌کنند: مفاهیم ساده فضایی که آن‌ها را در رابطه با فعالیت‌های بدنی روزمره درک می‌کنیم و مفاهیم دیگری که به‌طور مشخص، به بدن ما مربوط نیستند؛ بلکه به تجربه روزمره‌مان مربوط می‌شوند که ریشه در پیش‌فرض‌های فرهنگی ما دارد. این مفاهیم شامل برداشت‌های ذهنی، احساسات و مانند آن است. اگرچه استعاره‌های جهتی مانند بالا، پایین و جلو، عقب پایه و اساس محکمی برای درک مفاهیم ایجاد می‌کنند؛ اما محدود به جهت‌ها هستند. تجربه ما از اجسام و مواد فیزیکی، پایه و اساس دیگری برای فهم ما را فراهم می‌کند که از جهت‌ها فراتر است؛

ب) استعاره‌های هستی‌شناختی

استعاره‌های هستی‌شناختی، استعاره‌هایی هستند که براساس تجربه ما از اشیا و اجسام شکل می‌گیرند. درک تجربه‌ها در قالب اشیا و مواد، امکان شناخت بخش‌هایی از تجربه‌های ما را از هستی‌ها (substance) و مواد (entity) فراهم می‌کند که می‌توانیم به آن‌ها ارجاع بدهیم، آن‌ها را طبقه‌بندی و درباره آن‌ها استدلال کنیم. لیکاف و جانسون، (۲۵-۳۳) استعاره‌های هستی‌شناختی را به سه دسته تقسیم کرده‌اند:

- هستی و ماده (Entity and substance metaphore): در این نوع از استعاره‌های هستی‌شناختی، اجسام فیزیکی و مواد برای درک مفاهیم انتزاعی به کار می‌روند؛ به‌عنوان مثال، می‌توان به استعاره «ذهن ماشین است» در جمله «امروز ذهنم کار نمی‌کند» اشاره کرد؛
- مکان و ظرف (Container metaphore): انسان‌ها موجوداتی فیزیکی‌اند که با پوست بدنشان محدود و از جهان خارج جدا هستند؛ بنابراین، جهان را خارج از بدن خود تجربه می‌کنند. هریک از انسان‌ها نوعی ظرف محسوب می‌شوند که جهت داخل/خارج (از بدن) دارند؛ بنابراین، پدیده‌های خارج از بدنشان را نیز نوعی ظرف در نظر می‌گیرند و برای آن‌ها داخل و خارج متصور می‌شوند؛
- شخصیت‌بخش (Personification metaphore): شاید آشکارترین نوع از استعاره‌های هستی‌شناختی آن‌هایی باشند که اجسام فیزیکی را به‌عنوان یک شخص در نظر می‌گیرند. این استعاره‌ها برای ما این امکان را فراهم می‌کنند که انواع مختلفی از تجربیاتمان درباره هستی‌های غیرانسانی را از نظر انگیزه‌ها، ویژگی‌ها و فاعلیت‌های انسانی درک کنیم، مانند «تورم موجودی زنده است» در جمله «باید با تورم بجنگیم».

استعاره‌های هستی‌شناختی، نسبت به استعاره‌های ساختاری، ساختار شناختی کمتری برای مفاهیم مقصد فراهم می‌کنند؛

ج) استعاره‌های ساختاری

ساختاردهی استعاری مفاهیم لزوماً جزئی است و در واژگان عبارتی (Phrasal lexicon) زبان منعکس می‌شود که شامل عبارت‌های دارای شکل ثابت، مانند «بدون پایه و اساس بودن»، می‌باشند؛ به‌این دلیل که مفاهیم به صورت نظام‌مند در استعاره‌ها سازمان‌دهی می‌شوند؛ به‌عنوان مثال، در استعاره «نظریه‌ها ساختمان هستند»، این امکان به وجود می‌آید که از عبارت‌های ساختار (construct) و زیرینا (foundation) از حوزه‌ای، مانند ساختمان، استفاده کنیم تا درباره مفاهیم

مربوط به حوزه دیگری مانند نظریه صحبت کنیم. آنچه در حوزه استعاره معنای زیربنا می‌دهد، به جزئیاتی درباره چگونگی کاربرد مفهوم استعاره «نظریه‌ها ساختمان هستند» بستگی دارد که در آن اتاق‌ها، طبقات و غیره مدنظر نیستند (لیکاف و جانسون، ۵۲-۵۳).

در این نوع از استعاره، حوزه مبدأ حوزه به نسبت غنی‌ای از دانش را برای مفهوم مقصد فراهم می‌کند. عملکرد شناختی استعاره‌های ساختاری این گونه است که گویندگان را قادر می‌سازد مفهوم مقصد A را از طریق مفهوم مبدأ B درک کنند. این درک از طریق نگاشت‌های مفهومی بین عناصر A و B صورت می‌گیرد؛ به عنوان مثال، مفهوم زمان براساس حرکت و فضا ساختاریافته است و ما زمان را براساس اشیای فیزیکی، مکان و حرکت آن‌ها درک می‌کنیم. باتوجه به عناصر اصلی و شرایط زمینه، نگاشت‌های زیر به دست می‌آید: زمان‌ها اشیای هستند / گذشت زمان، حرکت است. این مجموعه نگاشت‌ها، مفهوم ما از زمان را به روشنی ساختار می‌دهند (کوچش، ۲۰۱۰: ۳۳-۳۴).

۴) روش پژوهش

این پژوهش به روش توصیفی-تحلیلی انجام شده و گردآوری داده‌ها به شیوه کتابخانه‌ای بوده است. واحد تحلیل، بیت‌های مرتبط با علم و عقل و احیاناً واژه‌های هم‌معنا با آن دو بوده است. داده‌های بررسی شده، از دیوان اشعار علامه حسن‌زاده آملی، که «سیدسعید هاشمی» آن را گردآوری کرده، انتخاب شده است. این کتاب بیش از ۵ هزار بیت دارد و انتشارات «الف‌لام‌میم» آن را منتشر کرده است. برای گردآوری داده‌ها، ابتدا کل ابیات این مجموعه مطالعه شده و سپس، ابیاتی که در آن‌ها استعاره‌های دو مفهوم علم و عقل کاربرد داشته، برای تحلیل برگزیده شده است. در ابیات به دست آمده، انواع استعاره‌های مفهومی؛ شامل استعاره‌های ساختاری، هستی‌شناختی و جهت‌تجزیه و تحلیل شده و نمونه‌ها با شماره مشخص شده است. در تحلیل‌ها برای اشاره به ابیات، شماره‌های مربوط به آن‌ها بیان شده است.

۵) بحث و بررسی

پیش از ارائه و تحلیل داده‌های مربوط به دو مفهوم علم و عقل، برای روشن شدن موضوع، به نمونه‌هایی از کاربرد استعاره در آثار علامه حسن‌زاده آملی اشاره می‌کنیم:

۵-۱) کاربرد استعاره در آثار علامه حسن‌زاده آملی

علامه حسن‌زاده آملی برای انتقال معنا در آثار خود از استعاره‌ها بهره برده است؛ به عنوان نمونه، در کتاب هزار و یک کلمه (۱۳۸۱، ج ۱: ۱۲) برای شرح و توضیح دادن تأثیر قوایی، مانند عقل و طبع، در رسیدن به کمال انسانی، که مفاهیمی انتزاعی هستند، واژه‌هایی از حوزه‌های معنایی ملموس؛ یعنی شکار کردن را انتخاب کرده و چنین نوشته است: «بدن انسان و جمیع قوا از طبع تا عقل وی وسایل پیشرفت و تور شکار اویند، و انسان با حفظ وصف عنوانی انسان شکار او علوم و معارف و درک حقایق است.»

درواقع، علامه حسن‌زاده آملی برای تشریح قوای انسانی، همچون عقل و طبع، از استعاره «رسیدن به کمال مانند شکار کردن است» استفاده کرده و در جایی دیگر (همان: ۴۶) علم و عمل را چنین وصف کرده است: «علم و عمل دو گوهر انسان‌سازند ... و هر دو غذای انسان‌اند. علم و عمل به منزلت دو بال نفس ناطقه‌اند که به اندازه نیروی این دو بال در عوالم بی‌پایان پرواز می‌کند.»

که برای بیان دو مفهوم انتزاعی علم و عمل از استعاره‌های «علم و عمل انسان سازند»، «علم و عمل غذا هستند» و «علم و عمل بال پروازند» استفاده کرده است.

همچنین، در نکته ۳۴۳ از هزار و یک نکته (۱۳۶۵: ۱۷۸) درباره لقای الهی فرموده است: «اگر از خواب غفلت بیدار شدی و دریافتی که مسافری و مقصد توان الی ربک المنتهی است، مسافر از مقصد غافل نمی‌شود». در این نکته، علامه حسن‌زاده آملی استعاره‌های «غفلت خواب است»، «سلوک سفر است» و «مقصد سفر، لقای الهی است» را به کار برده است.

با این مقدمه و با در نظر گرفتن اینکه منظور از استعاره در این مقاله، استعاره مفهومی مورد نظر لیکاف و جانسون است، نه استعاره در معنای سنتی آن، به بررسی و تحلیل داده‌های مربوط به دو مفهوم علم و عقل در اشعار علامه حسن‌زاده آملی می‌پردازیم.

۵-۲) استعاره‌های مفهومی علم

در نوزده بیت از اشعار علامه حسن‌زاده آملی مفهوم علم تجلی داشته است. جدول شماره ۱ نوع استعاره، کارکرد و نمونه‌های آن را ارائه می‌کند:

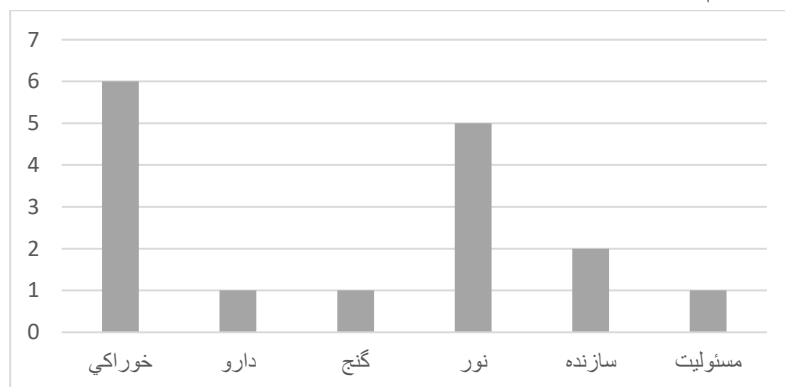
جدول شماره ۱. استعاره‌های علم در اشعار علامه حسن‌زاده آملی

نوع استعاره	کارکرد استعاره	نمونه
علم نور است	علم آب است	۱- علم آب حیات جان باشد، بهر تحصیل سیم یا زر نیست
		۲- تن همی زنده ز آب و نان باشد، علم آب حیات جان باشد
		۳- پیکرت زنده ز آب و نان باشد، علم آب حیات جان باشد
		۴- که تا آب حیات علم جاری، شود از او با حفاد و ذراری
	علم نور است	۵- امامی مذهبم الحمدلله، به نور علم و عقل و رأی مقبل
		۶- آنکه از انوار علمت زاد عقبی برگرفت، خوشدل و خرم بود اندر زمان ارتحال
		۷- که جای نور علم یقذف الله، نیایی اندرین انبار پرگاه
		۸- چو نبود نور علم یقذف الله، چه انباری ز الفاظ و چه از کاه
		۹- بلی بیرون بیا از کفر و بدعت، بده جان را از نور علم وسعت
	علم غذا است	۱۰- بداند آنکه در علم است راسخ، غذا با مفتدی باشد مناسب
		۱۱- علم است و عمل غذای انسانی، علم و عملی که نور بدهد بار
	علم دارو است	۱۲- مرض جهل را نه بتوان کرد، جز به داروی علم درمانا
	علم گنج است	۱۳- بر لوح مطهر دل خاتم، گنجینه علم حضرت ستار
هستی‌شناختی (شخصیت‌بخشی)	علم رهرو است	۱۴- علم در روشنی روز رود گامی چند، سیر عشق است که اندر شب تار آمده است
	علم قیل و قال است	۱۵- علم رسمی سربسز جز قیل و قالی بیش نیست، علم نی دانستن اعمال ما و لاسنی
ساختاری	علم سازنده است	۱۶- بلی علم است که انسان ساز باشد، مر او را هم عمل دمساز باشد
	علم بار است	۱۷- خویش را بهر ابد نیک بسازید بعلم، علم و عمل دو سازنده انسان آمد
	علم بار است	۱۸- سخن از اوستادانم بگویم، که بار علم را بودند حامل
		۱۹- سؤال از جبرئیل و این جوابست، که این‌ها بار علم بوتراست

همان‌طور که جدول بالا نشان می‌دهد، مفهوم علم در استعاره‌های هستی‌شناختی (ماده، شخصیت‌بخشی) و ساختاری به کار رفته است. از استعاره‌های جهتی و مکان برای مفهوم‌سازی علم استفاده نشده است.

حوزه‌های معنایی مربوط به استعاره‌های ماده عبارت‌اند از: آب‌حیات، نور، غذا، دارو و گنج. استعاره‌های به کاررفته در این حوزه‌ها دارای بار معنایی مثبت هستند؛ به عبارتی، شاعر علم را همچون آب و غذا برای ادامه حیات ضروری برشمرده است (ابیات ۱ تا ۴ و ۱۱، ۱۰). به گمان وی، علم برای کسب منفعت نیست و آن هنگام نتیجه‌بخش است که زمینه هدایت عالم را فراهم کند (بیت ۱). همچنین، شاعر علم را مانند دارو، درمان‌کننده دردها (بیت ۱۴)، مانند نور، هدایت‌کننده (ابیات ۵ تا ۹)، مانند گنج، دارایی باارزش (بیت ۱۵) مفهوم‌سازی کرده است. در مجموع، علم وسعت‌دهنده جان و از بین برنده کفر و بدعت؛ دارویی برای درمان مرض جهل معرفی شده است.

در دو بیت از اشعار (ابیات ۱۶ و ۱۷)، مفهوم علم دارای بار معنایی منفی بوده است. آنجا که با استعاره هستی‌شناختی شخصیت‌بخشی، علم به عنوان رهروی معرفی شده است که برای پیمودن راه محدودیت‌هایی دارد. دیگری، در بیتی که استعاره ساختاری، علم را قیل و قال برمی‌شمرد که می‌تواند عاملی برای گمراهی انسان باشد؛ به عبارت دیگر، در استعاره «علم رهرو است»، با محدودیتی که این رهرو از پیمودن راه در تاریکی شب دارد، مفهوم علم با مفهوم عشق در تقابل قرار گرفته است. در بیت دیگر، به اشاره، برای علم دو معنا در نظر گرفته شده و از علم رسمی نام برده شده است که از نظر معنایی با علم لدنی در تقابل معنایی قرار می‌گیرد. علم رسمی یا آموختنی در مقابل علم شهودی، همچون قیل و قال، سروصدایی است که صاحب آن را معروف می‌کند، اما در سلوک راه به جایی نمی‌برد. در استعاره ساختاری دیگر، علم، اگر با عمل همراه باشد، وسیله‌ای است که انسان با آن مسیر تعالی را طی می‌کند و عامل انسان‌ساز است. همچنین، علم، مانند بار، مسئولیتی بر دوش انسان‌های ارزشمند در نظر گرفته شده است (ابیات ۱۸ و ۱۹). در نمودار شماره ۱ حوزه‌های معنایی که در مفهوم‌سازی علم کاربرد داشته‌اند، نشان داده شده است.

نمودار شماره ۱. حوزه‌های معنایی مرتبط با مفهوم‌سازی علم در اشعار علامه حسن‌زاده آملی

همان‌طور که نمودار شماره ۱ نشان می‌دهد، استعاره مفهوم علم در حوزه‌های ماده؛ شامل خوراکی، نور، دارو و گنج با معناهای زندگی، بهبودی، دارایی، هدایت، و مسئولیت ارتباط دارند. استعاره شخصیت‌بخشی، علم را فردی در نظر گرفته است که گام در مسیری گذاشته؛ اما بدون عشق امکان پیمودن آن را تا انتها ندارد. در استعاره‌های ساختاری، علم با عمل همراه و با شهود در تقابل قرار گرفته است. فراوانی دو استعاره «علم نور است» و «علم آب است» از استعاره‌های دیگر بیشتر بوده است. نتایج این بخش از پژوهش با یافته‌های پژوهش مبارکی و همکاران (۱۴۰۲) از این‌رو شباهت‌هایی داشته که ابن سینا علم حضوری را با استعاره‌های دیدن و معانی مرتبط با آن همچون نور مفهوم‌سازی کرده و با شهود در تقابل قرار داده است. در نگاه سینیوی، علم حضوری، که ملاک آن براساس حضور معلوم نزد عالم است، به تنهایی برای حصول

معرفت عالم به معلوم کافی نیست؛ یعنی حتی اگر پدیده حضور داشته باشد، باز هم امکان دارد علمی حاصل نشود؛ به عبارت دیگر، دیدن به تنهایی عامل حصول معرفت نیست، بلکه باید عنصر نور نیز حضور داشته باشد تا امر دیدن در پرتوی آن صورت بگیرد. ابن سینا معتقد است باید عالم و معلوم هر دو به وسیله عامل روشنگر، که نزد او عقل فعال است، مورد اشراق قرار بگیرند تا عالم معلوم را درک کند؛ بنابراین، مشاهده و اشراق لازم و ملزوم یکدیگرند و هر دو از لوازم علم حضوری به شمار می‌روند؛ بنابراین، در نگاه هر دو اندیشمند اسلامی، علم به نوری روشن گر و هدایت گر تعبیر شده است.

۵-۳) استعاره‌های مفهومی عقل

بیست و چهار بیت، عقل را در قالب استعاره‌ها مفهوم‌سازی کرده‌اند که جدول شماره ۲ نوع، کارکرد و نمونه‌ها را نشان می‌دهد.

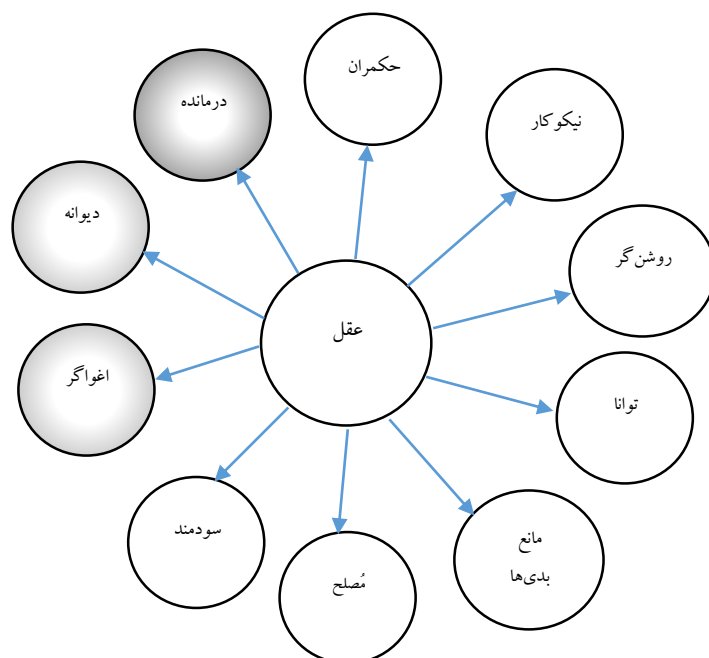
جدول شماره ۲. استعاره‌های عقل در اشعار علامه حسن‌زاده آملی

نوع استعاره	کارکرد استعاره	نمونه
هستی‌شناختی (شخصیت‌بخشی)	عقل حیران و مبهوت است.	۱- طائر عشق چه طیربست که جز حبه دل / نبود چینه او عقل بود حیرانا ۲- عشق از شوق جمالش چون گل بشکفته خرم / عقل از عز جمالش مات و حیرانست یاران ۳- عقل خیره ماند از سیر در اطوار وجود / کائن چه حکم و این چه صنع و نقشه و انشاستی ۴- لوحش الله از صنع سبحانی / عقل ماتست و نفس حیرانا ۵- ز قربش عقل را حیرت فزونست / ز بعدم دل همی غرقاب خونست ۶- ماء دافق کون جامع از غمایش تا عماست / لوحش الله عقل در این نکته حیرانست و بس ۷- عقل مدهوش جلال احدیت شد و عشق / ز تماشای جمالش بخمار آمده است ۸- عقل را در سر همی سودای دیدار تو بود / سایه‌ای از تار زلفت دیده و سرسام شد
	عقل دیوانه است.	۹- عقل از هیبت سیر عنقای عشق / همچو موسیچه شد دنگ و دیوانه شد
	عقل اغواکننده است.	۱۰- مرا عقل و مرا نفس بدآین / گهی این می‌کشد گاهی برد این
	عقل روهر و است.	۱۱- عقل ره پیمود، اما بزوغ از افول / عشق فریادش برآمد لاجبالافین
	عقل فرمانروا است.	۱۲- ما و قرآن و تو خود هر دفتری خواهی گزین / زانکه لاکراه فی‌الدین است حکم عقل و دین ۱۳- هر کس از رأی عقل سرپیچد / شود از کار خود پشیمانا
	عقل نیکوکار است.	۱۴- بیا از میل و از اقبال و ادبار / به خلق اول آن عقل نکوکار
	عقل روشنگر و تواناست.	۱۵- به عقل روشن باریک بینت / به ارشاد خداوندان دینت ۱۶- بود انسان بدور عقل دائر / که حق مطلق است و نور قاهر
	عقل راه است.	۱۷- صراط عقل بسم‌الله باشد / که انسان را همین یک راه باشد
	عقل پیش‌گیرنده است.	۱۸- از حیلت عقل چون شده عاری / هر کار کند نه شرمی و نه عار
	عقل پاک‌کننده از بدی‌هاست.	۱۹- به عقلش از بدی‌ها پاک باشد / به راه بندگی چالاک باشد
	عقل با نفس ناسازگار است.	۲۰- نزاعی در میان نفس و عقلست / که میدانی و چه حاجت به نقل است
هستی‌شناختی (ظرف و مکان)	عقل سودمند است.	۲۱- تو می‌گو روح اندر اشتداد است / برای کسب عقل مستفاد است ۲۲- مقام قلب عقل مستفاد است / اگرچه دائماً در ازدیاد است ۲۳- چه پنداری ز قلبی کو فؤاد است / که اندر اوج عقل مستفاد است
	عقل نشانه است.	۲۴- عزیز من حیات تو الهی است / که عقل و نقل دو عدل گواهی است
ساختاری	عقل پیش‌گیرنده است.	۱۸- از حیلت عقل چون شده عاری / هر کار کند نه شرمی و نه عار
	عقل پاک‌کننده از بدی‌هاست.	۱۹- به عقلش از بدی‌ها پاک باشد / به راه بندگی چالاک باشد
	عقل با نفس ناسازگار است.	۲۰- نزاعی در میان نفس و عقلست / که میدانی و چه حاجت به نقل است
	عقل سودمند است.	۲۱- تو می‌گو روح اندر اشتداد است / برای کسب عقل مستفاد است

بر اساس جدول فوق، عقل در استعاره‌های هستی‌شناختی (مکان و شخصیت‌بخشی) و ساختاری مفهوم‌سازی شده و فراوانی استعاره‌های شخصیت‌بخشی از دیگر موارد بیشتر بوده است. از استعاره‌های جهت‌ی و ماده برای مفهوم‌سازی عقل استفاده نشده است.

در استعاره‌های شخصیت‌بخشی، عقل از شخصیتی دیوانه، سردرگم، درمانده، اغواکننده و رهرویی در راه مانده (ابیات ۱ تا ۱۱) تا فردی نیکوکار و فروانروایی در ستکار (ابیات ۱۲ تا ۱۴) مفهوم‌سازی شده است. در استعاره‌های «عقل حیران است»، «عقل مدهوش است»، «عقل سرسام است»، «عقل دیوانه است» و «عقل رهرو است» شخصیتی با ویژگی‌های منفی بروز یافته که به‌نوعی، ناتوانی و درماندگی را در وجود خود دارد. از طرفی، در استعاره «عقل فرمانروا است»، حکمی که از جانب وی صادر می‌شود، با حکم دین برابر در نظر گرفته شده است. این دوگانگی را می‌توان چنین تعبیر کرد که دیدگاه شاعر درباره عقل، با وجود در نظر گرفتن ناکارآمدی و بی‌کفایتی آن، دیدگاهی مثبت و توجه‌برانگیز است؛ تا آنجا که، عقل را انسانی نیکوکار معرفی کرده و او را فرمانروایی معتمد دانسته است. همچنین، آن را روشنگری نکته‌سنج و توانا (ابیات ۱۵ و ۱۶) مفهوم‌سازی کرده است که انسان در حیطه آن به حقیقت راه می‌یابد. در یک نمونه نیز، استعاره هستی‌شناختی مکان عقل را راهی برای رسیدن به معبود در نظر گرفته است (بیت ۱۷).

استعاره‌های ساختاری، عقل را عنصری پیش‌گیرنده در نظر گرفته است که اگر کسی آن را در وجود خود داشته باشد، سدی در برابرش ایجاد و او را از انجام دادن کارهای نادرست شرمسار می‌کند (بیت ۱۸). عنصر عقل نه تنها انسان را از انجام کارهای نادرست باز می‌دارد؛ بلکه او را از بدی‌ها نیز پاک می‌کند (بیت ۱۹). عقل نشانه‌ای از الهی بودن زندگی انسان (بیت ۲۴) و برای او سودمند است (ابیات ۲۱ تا ۲۳). نکته توجه‌برانگیز اینکه عقل با قلب و روح در هم‌آیندی دارای بار معنایی مثبت و با نفس در هم‌آیندی منفی است. حوزه‌های معنایی دارای بار مثبت که با مفهوم عقل در ارتباط هستند، عبارت‌اند از: فرمانروایی، نیکوکاری، روشنگری و توانایی، پیش‌گیرندگی، پاک‌کنندگی و سودمندی. حوزه‌های دارای بار معنایی منفی که با مفهوم عقل ارتباط داشته‌اند، عبارت‌اند از: درماندگی، دیوانگی و اغواکنندگی. نمودار شماره ۲ شبکه مفهومی حوزه‌های مرتبط با عقل را نشان داده است:

نمودار شماره ۲. حوزه‌های معنایی مرتبط با مفهوم‌سازی عقل در اشعار علامه حسن‌زاده آملی

براساس نمودار شماره ۲ در اشعار بررسی شده عقل با حوزه‌های معنایی دارای بار مثبت ارتباط بیشتری داشته است. اگرچه ابیاتی که عقل را شخصیتی درمانده مفهوم‌سازی کرده‌اند، فراوانی بیشتری دارند، اما تنوع حوزه‌های دارای بار معنایی مثبت بیشتر بوده است. یافته‌های این بخش از پژوهش در برخی از موارد با یافته‌های پژوهش کریمی نوقی‌پور و همکاران (۱۴۰۰) همخوانی دارد؛ آنجا که در روایات معصومان علیهم‌السلام عقل با مفاهیم دارای بار معنایی مثبت همچون گنج، نردبان، روشنایی و چراغ، شم‌شیر، کلید، ثروت، زینت، هدیه، چشمه، لباس نو، ستون، درخت، مرکب، درمان، دوست، فرمانده و راهنما ارتباط داشته است؛ به عبارت دیگر، می‌توان حوزه معنایی حکمرانی را با فرماندهی؛ حوزه معنایی روشنگری را با راهنمایی، روشنایی و چراغ؛ حوزه معنایی سودمندی را با مفاهیم، گنج، کلید، ثروت، نردبان، درخت، مرکب و دوست؛ درنهایت، مصلحی را با حوزه‌های شمشیر و درمان مرتبط دانست. همچنین، نتایج پژوهش پیش‌رو بر نظر مصطفوی (۱۹۶/۸): به نقل از نوقی‌پور و همکاران) صحه می‌گذارد که عقل را با واژه امساک و سربچی از هوای نفس مرتبط دانسته؛ چنان‌که در اشعار علامه حسن‌زاده آملی، عقل به عنوان مانعی در برابر بدی‌ها مفهوم‌سازی شده و مفهوم عقل با نفس در هم‌آیندی منفی به کاررفته است؛ بنابراین، می‌توان چنین تفسیر کرد که نوع نگاه علامه حسن‌زاده آملی به عنوان یکی از عالمان شیعه، با آنچه در روایات اهل بیت علیهم‌السلام از عقل بیان شده، همخوان و هماهنگ است. نکته توجه‌برانگیز اینکه علم و عقل در نگاه هر دو اندیشمند اسلامی به عنوان عاملی روشنگر مفهوم‌سازی شده‌اند؛ ابن سینا روشنگر بودن علم را منوط به وجود عقل دانسته و در نگاه علامه حسن‌زاده آملی با دو نور عقل و عشق عالم را در پیمودن راه یاری می‌رسانند.

۶ نتیجه

براساس یافته‌ها، استعاره‌های هستی‌شناختی ماده برای مفهوم‌سازی علم در اشعار علامه حسن‌زاده آملی کاربرد فراوانی داشته‌اند؛ به طوری که، علم به عنوان ماده‌ای ضروری برای زندگی و بقای انسان با حوزه‌های معنایی آب، غذا و دارو ارتباط داشته است. نور در جهان هستی، روشنایی‌بخش و عامل هدایت است و در ابیات بررسی شده، علم با این مفهوم ارتباط داشته است. از طرفی، با استعاره‌های شخصیت‌بخشی، علم به عنوان انسانی معرفی شده است که در پیمودن راه محدودیت دارد و به تنهایی برای رسیدن به مقصد ناتوان و درمانده است. علم در این معنا، با عشق در تقابل قرار گرفته است. همچنین، علم در حوزه‌های معنایی مسئولیت و گمراهی نیز با استعاره‌های ساختاری مفهوم‌سازی شده است. از طرفی، استعاره ساختاری «علم سازنده است»، نقش علم را در اعتلای وجود انسان نشان داده است. در پاسخ به پرسش اول پژوهش، می‌توان چنین گفت که در اشعار علامه حسن‌زاده آملی منظور از علم سازنده، حیات‌بخش و روشن‌گر، علم آموختنی نیست و وی بین علم آموختنی؛ یا به عبارتی، علم رسمی با علم لدنی تمایز قائل شده است. شاعر، علم رسمی را گمراه‌کننده برشمرده و علم شهودی را بار و مسئولیتی سنگین می‌داند که افرادی با وسعت وجودی از عهده آن برمی‌آیند. در پاسخ به پرسش دوم، از تحلیل داده‌ها چنین برمی‌آید که علامه حسن‌زاده آملی عقل را در مرتبه‌ای بالاتر از علم در نظر گرفته است؛ به طوری که، در مفهوم‌سازی آن، استعاره‌های هستی‌شناختی ماده کاربرد نداشته؛ بلکه شخصیت‌بخشی کاربرد چشمگیری داشته است. وی، عقل را شخصیتی در نظر گرفته که ویژگی‌های مثبت آن بر ویژگی‌های منفی تفوق دارد؛ باین حال، فراوانی توجه‌برانگیز استعاره «عقل حیران است»، حاکی از آن است که در نگاه علامه حسن‌زاده آملی، عقل هویتی ارزشمند و ضروری دارد؛ اما برای درک حقیقت درمانده و ناکارآمد است؛ به عبارت دیگر، عقل در مسیر سلوک

همچون راه‌گم‌کرده‌ای حیران و سرگشته، به‌تنهایی راه به‌جایی نمی‌برد و نیازمند همراهی راه‌بلد (یعنی عشق) است؛ ازاین‌رو، بین دو مفهوم علم و عقل در اشعار علامه، شباهتی وجود دارد که هر دو (البته عقل در جایگاهی بالاتر) برای سلوک ضروری و هدایت‌گرند؛ اما هیچ‌یک به‌تنهایی برای پیمودن مسیر و رساندن سالک به مقصد اصلی که همان لقای الهی است، بسنده نمی‌کنند. در مفهوم‌سازی عقل، دو مفهوم دیگر، یعنی قلب و روح، با آن همساز و در مقابل، نفس ناسازگار در نظر گرفته شده است؛ به عبارت دیگر، شاعر قلب و روح را در ارتقای عقل مؤثر دانسته؛ حال آنکه مانعی بزرگ نیز در برابر آن متصور شده است.

منابع

- امین افشار، مریم؛ اکبری‌زاده، مسعود و محمدی‌نیا، مهدی. (۱۴۰۰). «بررسی تطبیقی-تحلیلی معناشناختی استعاره‌های مفهومی و عرفانی در جزء اول قرآن و دفتر اول مثنوی مولوی». فصلنامه علمی عرفان اسلامی. شماره ۶۷. صص: ۳۲۲-۳۰۱.
- بارسلونا، آنتونیو. (۱۳۹۰). استعاره و مجاز با رویکرد شناختی. ترجمه فرزانه سجودی، لیلا صادقی و تینا امیرالهی. تهران: نقش جهان.
- بختیاری‌نسب، سمیرا و محمودی، خیرالله. (۱۴۰۰). «عشق یک مفهوم و سه درک استعاری، بررسی و تحلیل نظام استعاره‌های مفهومی در سوانح‌العشاق». نقد و نظریه ادبی. شماره ۶. صص: ۷۴-۵۱.
- تیلش، پل. (۱۳۷۵). «نمادهای دینی». ترجمه امیرعباس علی‌زمانی. معرفت. شماره ۵. صص: ۴۷-۳۹.
- حسن‌زاده آملی، حسن. (۱۳۹۱). دیوان اشعار. قم: الف لام میم.
- حسن‌زاده آملی، حسن. (۱۳۹۰). اتحاد عاقل به معقول. قم: بوستان کتاب.
- حسن‌زاده آملی، حسن. (۱۳۹۴). دروس اشارات و تنبیهاات ابن‌سینا، نمط سوم، بخش دوم. به اهتمام جواد فاضل. قم: آیت اشراق.
- حسن‌زاده آملی، حسن. (۱۳۸۱). انسان و قرآن. قم: قیام.
- حسن‌زاده آملی، حسن. (۱۳۸۱). شرح مصباح الانس. قم: اشراق حکمت.
- حسن‌زاده آملی، حسن. (۱۳۸۱). هزار و یک کلمه. جلد اول. قم: بوستان کتاب.
- حسن‌زاده آملی، حسن. (۱۳۶۵). هزار و یک نکته. قم: مرکز نشر فرهنگی رجاء.
- حسینی، سیده زینب و محمص، مرصیه. (۱۴۰۱). «استعاره مفهومی جبل در قرآن کریم». پژوهشنامه تفسیر و زبان قرآن. شماره ۲۰. صص: ۱۱-۲۴.
- رضویان، حسین و طهماسبی بیرگانی، صدیقه. (۱۳۹۶). «نقش موضوع در کاربرد استعاره مفهومی». مطالعات زبانی و بلاغی. شماره ۱۶. صص: ۱۳۵-۱۵۶.
- صفوی، کورش. (۱۳۹۰). درآمدی بر معنی‌شناسی. تهران: سوره مهر.
- کریمی نوقی‌پور، زهرا؛ قطبی، ثریا و داودی‌مقدم، فریده. (۱۴۰۰). «استعاره مفهومی عقل در روایات». پژوهش دینی. شماره ۴۲. صص: ۱۹۹-۲۲۲.
- کلاتری، زینب؛ باقری خلیلی، علی‌اکبر؛ احمدی، شهرام و روحانی، مسعود (مقالات آماده انتشار). «تحلیل استعاره مفهومی جاندار و سیال‌انگاری ریا و سالوس با رویکرد فرهنگی در غزلیات حافظ شیرازی». پژوهش‌های دستوری و بلاغی.
- کوچش، زلتان. (۱۳۹۴). استعاره در فرهنگ، جهانی‌ها و تنوع. ترجمه نیکتا انتظام. تهران: سیاه‌رود.
- کوچش، زلتان. (۱۳۹۳). مقدمه‌ای کاربردی بر استعاره. ترجمه شیرین پورابراهیم. تهران: سمت.
- عبدی چاری، مرتضی و هدایتی عزیزی، فاطمه. (۱۳۹۹). «تحلیل و بررسی استعاره مفهومی آیات مربوط به قیامت». الهیات و معارف اسلامی. شماره ۲. صص: ۹۷-۶۵.
- علی‌زاده آملی، علی و اسکندری، بهاء‌الدین. (۱۴۰۳). «بررسی استعاره‌های شناختی وحدت وجود در مثنوی مولانا». پژوهش‌های دستوری و بلاغی، شماره ۱۴. صص: ۵۳-۳۴.
- گندم‌گار، راحله. (۱۳۸۸). بررسی معنایی افعال مرکب اندام‌بنیاد در زبان فارسی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد: دانشگاه علامه طباطبائی.

- لاله‌زاری، محمدزمان؛ حاتم‌پور، شبنم و سرخی، فرزانه. (۱۴۰۳). «بررسی و تحلیل استعاره مفهومی نور در دفتر اول مثنوی براساس نظریه جورج لیکاف و مارک جانسون». سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی، شماره ۹۷. صص: ۲۴۸-۲۲۵.
- لیکاف، جرج و جانسون، مارک. (۱۴۰۱). استعاره‌هایی که با آن‌ها زندگی می‌کنیم. ترجمه هاجر آقابراهیمی. تهران: علم.
- مبارکی، فاطمه؛ علوی، سیدمحمد کاظم و ارشادی‌نیا، محمدرضا. (۱۴۰۲). «استعاره‌های مفهومی علم حضوری در فلسفه سینوی». حکمت سینوی. شماره ۲۷. صص: ۲۴۳-۲۷۰.
- محضص، مرضیه و رضازاده، یونس. (۱۴۰۳). «حوزه‌های مبدأ در استعاره‌های مفهومی ایمان و کفر در قرآن کریم». تحقیقات علوم قرآن و حدیث. شماره ۲۱. صص: ۱۶۰-۱۳۴.
- محمدی، زهرا؛ سماعی، فرشید؛ صناعی، مرضیه و رضوی، محمدرضا. (۱۴۰۲). «استعاره‌های مفهومی در حوزه‌های عرفان و هنر با تأکید بر ترکیبات اسمی و عناصر نمادین». مطالعات هنر اسلامی. شماره ۲۰. صص: ۷۲۷-۷۰۶.
- محمدیان، عباس و فرحانی‌زاده، مجید. (۱۳۹۷). «استعاره مفهومی شادی در دیوان شمس». مطالعات زبانی و بلاغی. شماره ۹. صص: ۳۵۰-۳۱۹.
- نافلی شهرستانی، مریم و آقاحسینی، حسین. (۱۴۰۲). «تحلیل بلاغی کلان‌استعاره‌ها و خرده‌استعاره‌های مفهومی «جان» در مثنوی معنوی». سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی. شماره ۹۰. صص: ۲۶۹-۲۴۹.
- نورمحمدی کمال، هادی. (۱۴۰۰). «استعاره مفهومی بت در عرفان اسلامی و مقایسه آن با زیبایی‌شناسی روح هگل». پژوهشنامه متون ادبی دوره عراقی. شماره ۴. صص: ۹۷-۱۰۷.
- یگانه، فاطمه و افراسی، آریتا. (۱۳۹۵). «استعاره‌های جهتی در قرآن با رویکرد شناختی». جستارهای زبانی. شماره ۵. صص: ۲۱۶-۱۹۳.

References

- Amin afshar, M & Akbarizadeh, M & Mohamadnia, M. (2021). An analytic comparative survey of semantics of conceptual mystical metaphors in first section of the quran and first chapter of masnavi manavi. *Erfan Eslami*, 67, 310-322. [In Persian]
- Abdichari, M & Hedayati, F. (2021). An Analysis of the Conceptual Metaphor of the Qur'anic Verses Related to the Resurrection Day. *Islamic knowledge management*, 2, 65-97. [In Persian]
- Alizadeh Amoli, A & Eskandari, B. (2024). Cognitive Metaphors of the Unity of Existence in Rumi's Masnavi. *Rhetoric and grammar studies*, 25, 34-53. [In Persian]
- Barselona, A. (2003). *Metaphor and metonymy at the crossroads: a cognitive perspective*. Tehran: Naghshe Jahan. [In Persian]
- Bakhtyarinasab, S & Mahmoodi, Kh. (2022). Love, One Concept with Three Metaphorical Perceptions: An Analysis of the System of Conceptual Metaphors in Sawanih al-Ushaq. *Literary theory and criticism*, 2, 51-74. [In Persian]
- Gandomkar, R. (2009). *The study of body-based compound verbs in Persian: a cognitive view*. MA Thesis. Allameh Tabataba'i University: Tehran. [In Persian]
- Hassan Zadeh Amoli, H. (2012). *Poetry Collection*. Qom: Alef Lam Mim. [In Persian]
- Hassan Zadeh Amoli, H. (2011). *The Unity of the Wise and the Reasonable*. Qom: Book Garden. [In Persian]
- Hassan Zadeh Amoli, H. (2014). *Lessons of Avicenna's warnings and punishments*. third style, second part by Javad Fazel. Qom: Ayat Eshraq. [In Persian]
- Hassan Zadeh Amoli, H. (2002). *Man and the Quran*, second edition. Qom: Qiyam. [In Persian]
- Hassan Zadeh Amoli, H. (2002). *Explanation of Misbah al-Ans*. compiled by Mohammad Hossein Na'iji. Qom: Ishraq al-Hikmat. [In Persian]
- Hassan Zadeh Amoli, H. (2002). *One Thousand and One Words*. Volume One. Qom: Bostan Kitab. [In Persian]
- Hassan Zadeh Amoli, H. (1986). *One Thousand and One Points*. Qom: Raja Cultural Publishing Center. [In Persian]
- Hosaini S.Z & Mohases, M. (2022). The conceptual metaphor of Habi in the Holy Quran. *Journal of Qur'anic Interpretation and language*, 10, 11-24. [In Persian]
- Karimi Noqipour Z & Qotbi, S & Davoodi Moqaddam, F. (2021). The Conceptual Metaphor of "Reason" in Narrations. *Religious research*, 20, 199-222. [In Persian]
- Kalantari, Z & Bagheri Khalili, A.A & Ahmadi, Sh & Ruhani, M. (Articles accepted for publication). Analysis of the conceptual metaphor of animate and fluidity of hypocrisy and salus with a cultural approach in Hafez Shirazi's sonnets. *Rhetoric and grammar studies*. [In Persian]
- Kövecses, Z. (2010). *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Kövecses, Z. (2010). *Metaphor, a Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Lakoff, G & Mark J. (1999) *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books.
- Lakoff, G. (1993). The Contemporary Theory of Metaphor. in *Metaphor and Thought*. Cambridge University Press.
- Lakoff, G & Mark J. (2003). *Metaphors We Live By*. London: The University of Chicago Press.
- Lalehzari M.Z & Hatampour, Sh & Sorkhi, F. (2021). The analysis and interpretation of conceptual metaphor of noor in the first book of Masnavi -ye - Ma'navi based on George Lakoff and Mark Johnson theory. *Journal of the stylistic of Persian poem and prose*, 97, 225-248. [In Persian]

- Mobaraki, F & Kazem Alavi, S.M & Ershadinia, M. (2023). Conceptual Metaphors of 'Knowledge by Presence' in Avicennian Philosophy. *Avecinian philosophy journal*, 27, 243-270. [In Persian]
- Mohases, M & Rezazadeh, Y. (2024). The Source Domains in Conceptual Metaphors of Faith and Disbelief in Holy Qur'an. *journal of researches of Qor'an and hadith sciences*, 21, 139-164. [In Persian]
- Mohammadi, Z & Samaei, F & Senaati, M & Razavi, M.R. (2023). Conceptual metaphors in the field of mysticism and art with emphasis on nominal group compositions and symbolic elements. *Islamic art*, 49, 706-727. [In Persian]
- Mohammadian, A & Farhanizadeh, M. (2019). Conceptual Metaphor of "Happiness" in Divan Shams. *journal of linguistics and rhetorical studies*, 18, 319-350. [In Persian]
- Nafeli Shahrashstani, M & Aghahosseini, H. (2023). Rhetorical analysis of macro-metaphors and sub-metaphors of the concept of "Jan" in Masnavi Manavi. *Journal of the stylistic of Persian poem and prose*, 90, 249-269. [In Persian]
- Noormohamadikamal, H. (2022). The Conceptual Metaphor of Idol in Islamic Mysticism and its Comparison with the Aesthetics of Hegel's Spirit. *Journal of Persian Literary Texts of the Iraqi Reriod*, 4, 91-107. [In Persian]
- Razavian, H & Tahmasebi, S. (2018). The Subject Role in the Application of Conceptual Metaphor. *Journal Of Linguistic and Rhetorical Studies*, 16, 135-156. [In Persian]
- Safavi, K. (2011). *An Introduction to Semantics*. Tehran: Sureh Mehr. [In Persian]
- Tillich, P. (1996). Religious symbols. Translated by Amir Abbas Alizamani. *Ma' refat*, 3, 39-47. [In Persian]
- Yegane, F & Afrashi, A. (2016). Orientational Metaphors in Quran: A Cognitive Semantic Approach language related research. *Language Related Research*, 5, 193-216. [In Persian]